

Georg Kühlewind Alapítvány

Negyvenhatodik hírlevél

Alapítványunk 46. hírlevelében *Böszörméyi László A mesékről* szóló írásának harmadik, befejező részét olvashatják. – Az érdeklődők számára itt jelezzük, hogy idén május 18-a és 21-e között 25. alkalommal kerül megrendezésre Óriszentpéteren a *Virágzás Napjai* rendezvény. A tervezett műsor az interneten elérhető: www.viragzasnapjai.hu.

Fenyő Ervin

A mesékről

III.

Kökény Matyi

A továbbiakban, példaképpen részletesebben végigvesszünk egy mesét, a korábban leírt módszer szerint. Ismét hangsúlyozzuk, hogy nem kívánjuk a mesét “megfejteti”, “megmagyarázni”. Az itt leírt gondolatok a mesei képekre való koncentráció eredményei. Az adott mesével lehetne sokkal részletesebben is foglalkozni (ezt helyhiány miatt nem tesszük), és bizonyára sokkal elmélyültebben is (ezt képesség hiányában nem tehetjük). Egy mesével való ilyen foglalkozás igen sokféle eredménnyel járhat – aszerint, hogy ki az, aki csinálja –, de ezek mégsem önkényesek. Felmerülhetnek persze egy mese kapcsán önkényes asszociációk is, ezeket azonban lehetőleg igyekszünk elkerülni, mert ezek semmit sem mondanak a meséről, legfeljebb az asszociáló személyről. A példának választott népmese a *Kökény Matyi* (*Benedek Elek: Magyar Mese- és Mondavilág*, III. kötet; *Gaal György: Magyar Népmesegyűjtemény* alapján). A mesét mindig dőlt betűvel közöljük, vagy szó szerint a Benedek Elek kötetből (idézőjelben), vagy tömörítve (idézőjel nélkül).

“Volt egyszer egy szegény özvegyasszony, s annak két fia meg egy leánya.”

Kezdjük csak a mondat első felével. Mit jelent az, hogy özvegy? Nyilván nem egy külső tényállásról van szó, nem újsághíréről. De nem is hasonlatról, a szó hétköznapi értelmében. Az özvegyiség kifejez egy alapvető lelki állapotot, aminek a tényleges özvegyiség egy lehetséges megjelenési formája, de ami sokkal általánosabb és sokkal mélyebbre nyúlik, mint egy konkrét özvegyiség (ami persze igen megrázó és tragikus lehet). Az özvegyiségre jutott lélek elvesztette támaszát. Magányos. Valamikor egységben élt a férjével. Ez a harmónia megbomlott; az “úr”, a támasz meghalt. A megözvegyült lélekről nem gondoskodik senki. Önmagára van utalva. Szegény. Elvesztette közvetlen kapcsolatát “fölfelé”. A mese már az első félmondatban torokszorítóan izgalmassá válik: rólunk szól a mese.

A mondat második fele arról tanúskodik, hogy az “özvegyasszony” mégsem veszített el mindent. Van még két fia és egy lánya. Közös gyermekei neki s meghalt urának. Ha ezt sem valami családi krónikának fogjuk fel, akkor megkísérelhetjük az egész “családot” egyetlen képbe összevonni. A gyermekekben valami tovább él az apából, a magára hagyott csonka családban fiatal képességek is rejlenek.

“Egyszer a kisebbik legény fölkészül szántóba, s azt mondja a húgának:

– Aztán délben gyere ki a földre, s hozz nekem ebédet!

– Vinnék – mondotta a leány –, csak nem tudom merre van az a föld ahol szántasz.

– Hát ha nem tudod, akkor én az udvarunk mellett az ekevasat beleakasztom a földbe, s barázdát húzatok egészen addig a földig, ahol szántok; azon a barázdán elhozhatod az ebédet.

A legény úgy is tett, ahogy mondta: a házuktól a szántóföldig barázdát húzatott, de egy kevés idő múlva odament az ördög a ház mellé, az is húzatott egy barázdát, de nem arra, amerre a legény, hanem az ő háza felé.”

A leány nem tudja, merre van a szántó, és ezért vezetésre kényszerül. A bátyja által kijelölt útra hagyatkozik. Tulajdonképpen miért nem tudja az utat? Akármiért is, úgy tűnik, ez a tudatlanság, és az erre épülő függőségi helyzet az, ami az ördögöt kihívja, tette ingerli. A már korábban idézett *A levágott kezű lány* c. mesében láttuk, hogy a király és a királyné elszakadt egymástól (a király háborúba megy), csak küldönc útján tudnak kapcsolatot teremteni. A küldönc viszont nem képes a kettejük közötti utat ébren megtenni, elalszik. Ez lehetőséget teremt az ördögnek. Itt is elválás következik be a családban, a kisebbik legény elmegy. Nem háborúba, hanem szántani. Ez persze igen ártatlan dolognak hangzik: ez az elválás még nem végleges. De a helyzet már magában hordja a feszültséget.

“Elkövetkezik a dél, a leány indul az ebéddel, s hát amint kimegy az udvarból, két barázda van előtte. Nem tudta melyik az igazi, találmra beleállott az egyikbe. Történetesen éppen az ördög barázdájába állott bele, s annak nyomán az ördög házához ért.”

A lélek válaszüthoz érkezett, de nem tudja, miszerint válasszon. Ez a motívum is gyakran megjelenik különböző mesékben. *A három erdei emberke* c. Grimm-mesében például az özvegyember nem tudja eldönteni, hogy megházasodjon-e vagy sem, ezért vizet önt a lyukas csizmájába: ha kifolyik a víz nem házasodik meg, ha nem folyik ki, megházasodik. A víz nem folyik ki, és ő feleségül veszi a későbbi “gonosz mostohát”. Azt lehetne mondani, hogy ha az ember ebben a lelkiállapotban választ, akkor mindig rosszul választ. Történetesen mindig az ördög barázdájába áll bele. Talán azt is lehetne mondani, hogy ha az ember előre megadott alternatívák között választ, akkor mindig rosszul választ. Mert nem maga választ. És ahol az ember nem maga választ, ott az ördög választ.

Az ember igen gyakran “megy el otthonról”. Mit történik például az emberrel elalváskor és ébredéskor? Valahová elmegy, nem a maga akaratából, és aztán valahogy vissza is talál – mint ennek a mesének a végén is –, de nem tudja hogyan. “Morgen früh, wenn Gott will, wirst Du wieder geweckt” (Holnap reggel, amikor Isten akarja, ismét fölébreds) – így kezdődik *Brahms* ismert bölcsődala. Mindennapos csoda, hogy az ember az alvásból visszatér önmagához. (Ennek a meggondolásnak a fényében az is sokkal jobban érthető,

miért húzza-halasztja annyi gyerek az esti lefekvést. Nemcsak azért, hogy még játszhasson, szórakozhasson. Nem akármekkora kaland az elalvás – a felnőttek erről általában alig van fogalma, legfeljebb, ha alvási zavarai vannak. Hány szülő veszekszik értelmetlenül az elalvást halogató gyerekeivel, ahelyett, hogy segítene nekik. Például meséléssel.)

Sokkal kevésbé feltűnő módon, hasonló jelenség játszódik le minden megismerésben. Például minden észlelésben “belealszunk” valamibe, s a következő pillanatban “ráébredünk” az észleletre. Ez persze a közönséges észlelésben nem tűnik fel. De ha pl. egy tájat először pillantunk meg, gyakran megérezzük ennek a találkozásnak az erejét. Ilyenkor valóban belefeledkezünk, beleveszünk az észlelésbe. Ezt azonban nem sokáig bírjuk ki, hamar megfogalmazzuk az észlelést, amely így elveszti élő erejét, mi pedig visszatérünk megszokott önmagunkhoz – általában valamilyen banális kifejezésformával, mint pl. “jaj, de szép”, vagy “hogyan hívják ezt a hegyet?” stb. Az ilyen “elmenések” persze nem feltétlenül vezetnek az ördög házához. Honnan lehet ezt tudni? Éppen erről van szó! Ha elalszunk közben, ha “találomra” választunk, akkor nem lehet tudni.

A leány eljut az ördög házához, aki már várja.

“Akart, nem akart bemenni a leány, megfogta az ördög, bevitte a házba, s többet el sem eresztette.”

Ha az ember átengedte a választást az ördögnek, akkor már akarja, nem akarja, az ördög cselekszik helyette. A válaszütnél még lehetett volna másképp, még lehetett volna nem találomra választani. Itt már az ördög megfogja a leányt és viszi. Ha nem járjuk a magunk útját, akkor a lélek erői tévútra tévednek. Aki megpróbált valaha is koncentrációs gyakorlatot végrehajtani, jól tudja, hogy amint kiengedjük kezünkől a figyelmet, azonnal a legvalószínűtlenebb utakra téved a lélek. Csoda, hogy egyáltalán visszatalál. És nem szoktuk tudni se azt, hogy hogyan tévedt el, se azt, hogy hogyan talál vissza. Az “ördög” mindenesetre szemmel láthatóan azon van, hogy sohase találjon vissza. Lehet, hogy ilyen is előfordul?

Estefelé hazamegy a legény és zsémbelődik, hogy nem kapott ebédet. Kiderül, hogy a leány elveszett. Keresik, de nem találják.

“Egyszerre csak megpillantja a legény a második barázdát. Mindjárt gondolta, hogy ez az ördög munkája, mert éppen háromszor olyan széles volt a barázda, mint az övé.”

Az ördög barázdája mindig háromszor olyan széles. Ez nagyon régi bölcsesség, számtalan formában találkozhatunk vele. Az igazi út mindig a keskeny út, a nehéz út. A legigazibb út olyan keskeny, hogy szinte nem is látszik. Meg kell találni. Vagy ki kell találni. Esetleg olyan út, ami addig nem is volt. “Nem igaz, hogy özönvízkor a tömeg a Noé-bárára akar felkapaszkodni.” – írja Weöres Sándor *A teljesség felé* c. írásban. – “A Noé bárka látszik a leggyöngébb, legegyügyűbb tákolmányynak, melynél egy bokor alja is többet ér.” Mindig az ördög barázdája látszik a jobbik útnak.

“Elindult a barázdában, s meg sem állott az ördög házáig. Mikor odaért, az ördög éppen a ház előtt állott.”

Az ördög evési-ivási versenyre, majd birokra hívja "sógorát":

"Akkor azután megküzdünk, s ha földhöz vágsz, viheted a húgodat. Nekilát a legény az evésnek, ivásnak, turkált a hús között, evett, amit ehetett, bort is ivott, amit ihatott, de még jóformán hozzá sem kezdett az evéshez, iváshoz, az ördög már megette az egyik ökröt, kiitta a hordó bort, akkor nagy hirtelen megragadta a legényt, s úgy a földhöz vágta, hogy a pokol fenekéig meg sem állott."

Az ördöggel való küzdelemben az ember mindig alulmarad. Ha az ember versenyre kel azzal, ami önmagában ördögi, mindig elveszti a küzdelmet. "A pokol felé vezető út jó szándékokkal van kikövezeve" – szokták mondani. A jó szándék kevés. Talán több, mint a leány tétovasága, de mégsem ér semmit. A legény még mélyebbre is kerül, mint a lány, aki csak az ördög házába kerül, a legény pedig a pokol fenekére.

A szegény özvegyasszony hiába várja kisebbik fiát. Másnap útra kel a nagyobbik, de ő is az öccse sorsára jut.

"Szegény özvegyasszony kifogyott mind a három gyermekéből. Éjjel-nappal siratta őket, de hiába siratta, a sírásra nem kerültek vissza."

Visszajutottunk a kiinduló képhez, csak éppen a helyzet még sokkal reménytelenebb. Most tudjuk csak meg, hogy a kezdeti szegénység ehhez képest semmi se volt. Akkor még csak özvegy volt a lélek, mostanra elveszítette gyerekeit is, elveszítette minden kapcsolatát ura örökével. Most már igazán teljesen egyedül van, most már igazán nincs remény. Igazi Csehov-i helyzet, igazi Csehov-i dramaturgia: ha modern dráma lenne, bizonyára itt lenne a vége. De mese, s ezért csak most kezdődik igazában. Ennek a kezdésnek hihetetlen finom előszele az utolsó mondat humora. Ha jól meséljük a mesét, akkor a gyerekek itt felnevetnek. És ezzel már meg is előlegezték a mesének a folytatás lehetőségét.

"Mind azon sopánkodott, mind azon kesergett, bárcsak egy maradt volna meg a három gyermekéből, vagy ha az Isten elvette mind a hármat, áldaná meg eggyel. Nos – halljatok csak ide! – mi történt. Amint egyszer ment, mendegélt a mezőn, egy kökénybogyót talált az úton. Fölveszi, nézi-nézi a kökényt, s felsóhajt az égre:

– Ó, édes Istenem, bárcsak ekkora gyermekem volna, mint ez a kökény!

Azzal hazament, s még egy nap sem múlt el, az Isten csakugyan megáldotta egy akkora gyermekkel, hogy alig látszott ki a földből."

Az első mondat még egyszer aláhúzza a teljes mélypontot, de megjelenik benne egy hihetetlenül fontos elem: egy kívánság. A szívárvány megjelenését megelőzi, hogy Noé elküldi a galambot: meg akarja pillantani, el akarja érni a szárazföldet. A kívánság első fele még a régi állapotot akarja visszaállítani, de a második valami merőben újra, még meg nem születettre vonatkozik. Józan ésszel nézve a kívánság teljesen abszurd: még a 99 esztendő Sára helyzeténél is abszurdabb. A mese íve itt, a mélyponton fordulatot vesz: és a következő mondatban máris hirtelen fölfelé ível. A következő mondatot bevezető "nos"-sal, a történet mintegy ellöki magát a földtől. Ami eddig történt, tragikus történet volt, lefelé vezető történet volt. Az ember teljes elmagányosodásának, isteni gyökereitől való teljes elszakadásának története. Most hirtelen fölfelé; az emberben, ráébredve helyzetére, megszületik az új utáni vágy, a kezdés vágya. Minden, ami volt, elpusztult, és ebben a

pusztában kezdődik az új történet. Innen kezdve hirtelen csupa csoda, ami történik: csak az iheti, aki végigéli a történetet.

“De az a gyermek csudálatos gyermek volt ám, mert, ahogy a világra jött, mindjárt beszélgetni kezdett, s olyan rettentő nagy volt az ereje, hogy a legnagyobb fát is kicsavarta a töviből. Hanem hiába, azért csak mégis kicsi volt, s ezért a faluban Kökény Matyinak hívták.”

Az emberben születő új egészen kicsi, s mégis csodálatos. Két legfontosabb jellemzője: az ereje, és az, hogy beszél. De hiszen – mint láttuk – éppen ez a “valódi, az igaz mese” jellemzője is. A történet most már önmagát is emeli, a Szó teremtő ereje önmagát teremti tovább. Innen már jószerivel bárki be tudná fejezni, aki eddig követte. S valóban, innen már egyetlen ív az egész záró rész.

Kökény Matyi is útra kel, hogy kiszabadítsa foglyul esett testvéreit.

“Szót sem szólt többet, elment a kovácshoz. Azzal csináltatott egy hárommázsás kalapácsot, annak a nyelét amúgy legényesen a gatyája ráncába szúrta, úgy ment az ördög házához.”

Szinte megmámorosodik a szöveg, tobzódik az elkövetkező diadal előérzetében. Ki kételkedne, mi lesz Kökény Matyi és az ördög viadalának eredménye? Ő nem találomra megy oda, nem is jobbító szándékkal, hanem saját akaratából, saját erejéből, saját virtusából.

Matyi legyőzi az ördögöt az evés-ivási versenyben, “saját fegyvernemében” is.

“Akkor aztán előrántotta a hárommázsás kalapácsot a gatyája ráncából, s úgy fejbe vágta az ördögöt, hogy az egyszeriben kiadta a gonosz lelkét.

De bezzeg mentek haza nagy örömmel a testvérek, s bezzeg örült a szegény özvegyasszony! S bezzeg összecsődült az egész falu, s csudálkoztak, álmélkodtak Kökény Matyi nagy vitézségén. Attól kezdve igen vígan éltek, még a királlyal sem cseréltek, s még ma is élnek, ha meg nem haltak.

Holnap legyen Kökény Matyi a ti vendégeitek!”

A mese vége megrázó erejű öröm, “eukatasztrófa”, ahogy *Tolkien* mondaná. És még valami: “kiszól” a hallgatóhoz. Már az utolsó előtti – gyakran előforduló – mondat is. Mert kinek szól ez a “ha meg nem haltak”, ha nem a hallgatónak, aki teljessé teszi a történetet? Tebened élhet tovább a mese, máig is él, ha benned él. S ezzel szépen le is zárja, a varázslatnak vége. Milyen fontos ez a keret is! A modern művészetben számos kísérlet történt a művészet és az élet határainak külsődleges összemosására: a közönség a színpadon ül, a színészek fizikailag is “bevonják” a közönséget a történésbe stb. Ezek a kísérletek alapvető félreértésen alapszanak: a művészet mindig ünnep kell, hogy legyen, pontosan el kell határolódnia a hétköznaptól. Ezzel persze megsejteti velünk azt a lehetőséget, hogy a hétköznapok is átalakuljanak: de ez már nem a művészet hatásköre. A mese elmondja nekünk Kökény Matyi születését: hogy valósággá tesszük-e, az már a mi dolgunk.

A mese a közös öröm forrása

Steiner – a már idézett tanulmányban – így ír a meséről:

“Ha valaki a legnehezebben érthetőt a legmagátólértetődőbb formában képes kifejezni, akkor az a legmagasabb, legtermészetesebb művészet, az ember lényével szorosan összefüggő művészet. És mivel a gyerek lényé még eredendően szorosabban kapcsolódik össze a lét, az élet teljességével, ezért a gyermeki léleknek szüksége van a mese táplálékára. A gyermekben szabadabban mozoghat, ami szellemi erőből ered. Ha nem akarjuk, hogy a gyermeki lélek sivárrá váljék, akkor nem szabad absztrakt fogalmak béklyójába verni. Kapcsolatban kell maradnia mindazzal, ami a lét mélyében gyökerezik.

Ezért nem tehetünk nagyobb jótéteményt a gyerek lelkének, mintha hatni engedjük rá azt, ami összeköti a lét és a mese gyökereit. Mivel a gyereknek még teremtő módon kell működnie önmaga kiformalásában, mivel növekedéséhez, képességeinek kibontakoztatásához önmagából kell létrehívnia a formáló erőket, ezért érzékeli csodálatos tápláléknak a mese képeit, amelyek a lét gyökeréig érnek. És mivel az ember, még, ha a racionalitás szellemében él is, teljesen mégse szakadhat el a lét gyökereitől, és mennél odaadóbban fordul az élet felé, annál bensőségesebben kapcsolódik a lét gyökereihez, ezért ha egészséges és nyílt kedélyű, akkor minden életkorban örömmel tér vissza a mesékhez.”

A “valódi, az igaz” mese alapvető táplálék a gyerek számára. És a felnőttek? Steiner és Tolkien egyaránt hangsúlyozza, hogy a felnőttek ugyanolyan szüksége van a mesékre, mint a gyerekek. (A krimi faló mánia is világos jele a fantáziaéhségnek. És annak is, hogy a mai felnőtt reális igényeit általában nem ismeri fel, és rendszeresen “pótszerekekkel” él.) A mese valós igénye felnőttek, gyerekek egyaránt: és ez a legfontosabb benne.

Itt szólni kell röviden a “saját találmányú” mesékről. Nagyon kevés ember képes “kapásból” zseniális meséket kitalálni, és ezért sokan óvakodnak is ettől. Gyakori tapasztalat, hogy ha elkezdünk egy mesét “rögtönözni”, akkor óriási banalitások kerülnek ki belőle. (És ha nem rögtönözzük a mesét, általában akkor is.) Másrészt a saját kitalálású mesének van egy hatalmas előnye. Aki egy éppen most kitalált mesét mond gyerekeknek, legyen az bármily banális, bármennyire más mesékből összetákolt, a mesélő mégis kénytelen egy olyan jelenléti szinten lenni, olyan lélekjelenlétből mesélni, amit pl. olvasott mesénél a legkevesebb ember tud megvalósítani. Ezért az ilyen mese-kitalálás az “irodalmi értéktől” teljesen függetlenül is legtöbbször igen értékes mint helyzet, mint közös élmény. Különösen akkor, ha a mesélő nemcsak sajátmagára figyel, hanem a hallgató gyerekek belső rezdüléseit is érzékeli. Nem kell a gyerekeket konkrétan bevonni (mint gyerekszínházakban, ahol gyakran bekiabáltatják a gyerekeket), hanem sokkal inkább megpróbálni ráállni az ő hullámhosszokra – és akkor szárnyakat kap a mesemondó.

A mese a felnőtt és a gyerek valódi találkozásának ritka lehetősége. Ezt egykor mindenki tudta. A koldusruhában hazatérő Odüsszeuszt, aki mesélő fantáziáján kívül mindent elveszített, így jellemzi a kondás Pénélopeiának:

“Mint ahogyan figyelünk a dalosra, ki isteni kegytől
áldva, tud embereket vágykeltő dallal igézni,
s bármikor énekel is, folyton hallgatni kívánjuk,
így bűvölt el ez engem, amíg a tanyámon időzött.”

A mesélés, történetek hallgatása, mindig is közösségi esemény, ünnep volt. A *Kalevalát* úgy mesélték (még az elmúlt század végén is), hogy amikor megérkeztek a dalnokok, akkor az egész falu apraja-nagyja összegyűlt a tűznél, és egész éjjel hallgatták a mesét. (A kicsik persze előbb-utóbb elaludtak – van-e ennél szebb elalvás, mint mese közben valamelyik felnőtt ölében elaludni?) A mesélés legnagyobb öröme az együttlét öröme. Együtt lenni nem lehet a múlt tudatban, az intellektualitásra és szentimentalitásra szétesett tudatban, amelyben a megismerő mozdulatnak már csak a nyoma, emléke van jelen. Együtt lenni csak a még el nem választott, a jelenléti tudatban lehet. Gyerekekkel könnyebb igazán “együtt lenni”, mint felnőttekkel. De a mese, az értelmes érzés közege, a mágikus nyelv közege átsegíti a felnőttet is a tudatában lévő akadályokon. A mesében nemcsak a királyfi és a szegény lány válik eggyé. Eggyé válik a mesehallgató közösség is. Mese önmagában nincs is. Csak együtt, emberek között. Legalább “ketten, hárman” kellene hozzá. Ezt minden nagy író és költő tudta. Tudta *Shakespeare*, hogy a színház néző nélkül mit sem ér, ezért mondja a prológ a *Rómeó és Júliában*¹:

“Néző kérünk, hibákra most ne nézz,
Így lesz az is, mi csonka, még egész.”

És tudta *Weöres Sándor* is, aki *Az éjszaka csodái* c. verse végén visszatekint a sok csodás élményre, és “kiszól” a versből az olvasónak:

“csörömpöl a reggel, száll a fény...
és az éji tág csodát,
ezt a furcsa micsodát
ketten láttuk: te meg én.”

¹ *Mészöly Dezső fordítása*